

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE BENZETME YAPILARI

Hilal Oytun ALTUN

Özet: “Benzetme” bir nesnenin veya kişinin bir diğerine benzerlik ilişkisi ile bağlanmasıdır. Benzetme yapısı dört birimden oluşmaktadır: “benzetilen”, “benzetme edatı”, “benzeme yönü” ve “benzeyen”. Eski Anadolu Türkçesinde benzetme işlevli morfemlerin başında *gibi* edatı gelmektedir. Yine Eski Anadolu Türkçesinde cümle bağlayıcıları da benzetme yapısı kurmakta kullanılır. Benzetme edatı ile kurulan benzetmelerde benzetilen, kelime veya kelime grubu yapısında olabilir, ancak cümle bu yapılarda benzetilen olarak kullanılamaz. Cümle bağlayıcıları ile kurulan benzetmeler ise cümle yapısında benzetilen kullanılmasına müsaittir. Bu yapı Türkiye Türkçesinde artık kullanılmamaktadır.

Benzetmeler benzeyen-benzetilen ilişkisi açısından iki çeşittir. Birinci tip benzetmeler “gerçekçi benzetme” olarak isimlendirilebilir. Bu tip benzetmelerde “benzetilen”, “benzeyen” için bir kategori belirlemede, bir “tip, model, örnek” sunmaktadır. İkinci tip benzetmelerde, benzetmeyi yapan, benzeyeni tasvir etmek için bir benzetilen seçer. Bu benzetmeler varsayımsal, kişiden kişiye değişebilen, edebî benzetmelerdir. Bunlar farazidir ve benzetmeyi yapanın hayal gücüne dayandığı için edebî anlatımın bir ögesidir.

Anahtar kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, benzetme, şekil bilgisi, edat, *gibi*.

Forms of Simile in Old Anatolian Turkish

Abstract: A simile is an expression which describes a person, a thing or an act as being similar to someone or something else. It has four components: “vehicle” (comparatum), “preposition” (comparator), “ground” (teritum comparationis) and “tenor; topic” (comparandum). The preposition “*like/as*” is the most common morpheme in Old Anatolian Turkish to describe similarity. Moreover, the conjunctions are used as “comparator” to form a simile in Old Anatolian Turkish. In similes which are formed with a preposition (*like/as*), vehicle can be a word or a word group, but a finite clause cannot be used as a vehicle in such similes. On the other hand, a finite clause can be used as a vehicle in similes formed with a conjunction. This form of similes no longer exists in modern Turkish which is used currently in Turkey.

There are two types of similes according to their vehicle-topic relation. First type can be termed as “realistic similes”. Vehicle defines a category or offers a “model, type, example” for the topic in these kinds of similes. Vehicle is chosen by the speaker, who forms the simile, in order to describe the topic in the second types of similes. These kinds of similes are presumptive, changeable and literary. Since they depend on speaker’s imagination, these suppositional similes are parts of literary expression.

Key words: Old Anatolian Turkish, simile, morphology, preposition, *like/as*.

Giriş

Benzetme, anlatımı güçlendirmek amacıyla iki nesne veya kavram arasında benzerlik ilişkisi kurmak olarak tanımlanmaktadır (Aksan, 2009, s. 187). Bu benzerlikte “benzeyen”i (tenor; topic; comparandum) anlatmak için “benzetilen”e (vehicle; comparatum), atıf yapılmaktadır; “benzetilen” “benzeyen”i açıklamakta kullanılan bir modeldir. Benzeyen ve benzetilen arasındaki ortak bir yön ikisi arasındaki ilişkiyi gösterir, buna “benzetme yönü” (ground; teritum comparationis) denir.

Benzetme kurulurken söz dizimi açısından da bir bağlayıcıya ihtiyaç duyulur: “benzetme edatı” (postposition, comparator). Türkiye Türkçesinde ve diğer Türk lehçelerinde bu bağlayıcı genellikle bir son çekim edatıdır ancak isim hâl eklerinden eşitlik ve vasıta ekleri ile bazı cümle bağlayıcıları da benzetme yapısı kurmakta kullanılmaktadır.

Türkçede benzetme ifadesinde kullanılan fiiller de bulunmaktadır. Türkçede benzerlik ifade eden fiillerden *okşa-/uksa-* pek çok Türk lehçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan bu fiil ölçünlü (standart) Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *benze-* fiilinin yanında yakın anlamlarda *andırmak*, *gibi görünmek*, *çağrıştırmak* fiilleri kullanılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde ise benzerlik ifadesinde *beñze-* fiili ile *beñzer* ve *beñdeş* kelimeleri kullanılmaktadır:

‘Amelsüz ‘ālim neye beñzer?’ Cevāb didi ki; **balsız aruya beñzer**. (Özkan, 1993, s. 231)

6a/3 ... bunlara beñzer nesnelere ... (Akkuş, 1995, s. 280)

Yazgıl evvel tañrı adın iy kişi / ortağı yok oğlu kızı beñdeşi (Karahan, 1994, s. 212)

1. Benzetme Türleri

Benzetmeler benzeyen-benzetilen ilişkisi açısından iki gruba ayrılabilir: Birinci tip benzetmeler, benzetilenin tercihe bağlı olmadığı; iki nesne, kavram vs. arasındaki benzerlik ilişkisinin denklik üzerine dayandığı yapılardır. Aynılık üzerine kurulu bu benzetme yapılarında “benzeyen” durumunda olanla benzetilenin “benzetme yönü” bakımından eş değer, denk olduğu ifade edilir. Bu tip benzetmelerde “benzetilen”, “benzeyen” için bir kategori belirlemede, bir “tip, model, örnek” sunmaktadır. Bu benzetme yapılarında “aynı, tıpkı” kelimeleri ile ifade edilebilecek bir benzerlik söz konusudur. Ancak burada ifade edilen “benzetme yönü” esasında denk olma durumudur; mecazi bir aynılık değildir. Model, kategori sunma üzerine kurulan, önceki bir duruma atıf yapılan bu benzetmeler gerçekçi, somut ve pratik amaçlı benzetmelerdir.

104a/11 *Ve dahı çekürge yimek halāldur balık gibi* (Akkuş, 1995, s. 354).

Benzetilen: *balık yemek*

Benzeyen: *çekirge yemek*

Benzetme yönü: *helal*

“Çekirge yemek, balık [yemek] gibi helaldir”.

Benzeyenin türünün, sınıfının açıklandığı bir örnek:

136b/12 *Farz-ı ‘ayn oldur kim kamu erenlere ve ‘avrat ve ‘avratlara ve resîze olmuşlara vâcib durur, yâ’ni oruc ve namâz ve zekât ve hacc kılmak gibi* (Akkuş, 1995, s. 378).

Benzetilen: *oruc ve namâz ve zekât ve hacc kılmak*

Benzeyen: *farz-ı ‘ayn*

Benzetme yönü: *kamu erenlere ve ‘avrat ve ‘avratlara ve resîze olmuşlara vâcib durur*

“Farz-ı ayn, bütün erkeklere ve kadınlara ve ergen olanlara şarttır yani oruç ve namaz ve zekât ve hacca gitmek gibidir”.

İkinci tip benzetmeler, benzetilen-benzeyen karşılaştırmasında benzetmeyi yapanın tercihi ile oluşturulan yapılardır. Bu benzetmeler varsayımsal, kişiden kişiye değişebilen, edebî benzetmelerdir. Bu benzetme türü için “farazi benzetme” tabiri kullanılmaktadır (Tiken, 2004, s. 22). Benzetmeyi yapanın pek çok ihtimal içinden kendisine en uygun olanı seçerek “konu” (topic) için bir “taşıyıcı” (vehicle) bulunduğu benzetmeler birinci benzetme türüne göre daha bağımsızdır, farazidir ve benzetmeyi yapanın hayal gücüne dayandığı için edebî anlatımın bir ögesidir. Bu tip benzetmelerde “benzetilen”in “benzeyen”den daha güçlü olması anlatımı daha etkili kılar (Paivio, Walsh, 2002, ss. 325-326). Yukarıda sözü edilen birinci tip benzetme yapılarında ise güçlü ifade yerine, isabetli ifade aranmaktadır.

54/6 *güz alması kibi al yañağın tartdı yırtdı* (Ergin, 1997, s. 108).

Benzetilen: *güz alması*

Benzeyen: *yanak*

Benzetme yönü: *al* [renk]

“Kırmızılık bakımından yanak güz elmasına benzemektedir”. Kırmızılık açısından “yanak”la karşılaştırılabilecek daha başka pek çok “benzetilen” mümkünken bu örnekte “güz elması” seçilmiştir. Aynı “benzeyen” için başka bir benzetme örneği şöyledir:

199/8 *kar üzerine kan tammış kibi kızıl yañaqlum* (Ergin, 1997, s. 197).

Benzetme, sadece oluşla, varlıklarla, durumlarla veya niteliklerle değil, fiillerle de ilgili olabilir. Nesne, kavram ve kişiler arasında benzerlik ilişkisi kurulabildiği gibi hareketler arasında da karşılaştırma yapılabilir. İki varlığın çekimli bir fiil ekseninde karşılaştırıldığı bazı benzetmelerde benzetme yönünü fiil oluşturmaktadır.

Varlıkların karşılaştırıldığı bir örnek:

115/5 *gümüş gibi ağ bilek* (Ergin, 1997, s. 148)

bilek: benzeyen [organ]

gümüş: benzetilen [nesne]

ağ: benzetme yönü [renk]

“gümüş gibi beyaz bilek”

Fiil bakımında benzetme:

15/10 *Ol buğa katı taş buynuz urşa [taşı] un gibi ügidüridi* (Ergin, 1997, s. 81).

taş: benzeyen [nesne]

un: benzetilen [nesne]

öğüt-: benzeme yönü [fiil]

“Taş un gibi öğütülür”.

Fiillerin benzeyen, benzetilen durumunda olduğu benzetme örneklerinde iki fiil birbiri ile karşılaştırılmaktadır:

2/27 *Añup ol rüzigârı kim görürdüm yüzün aqlaram / Nitelim nâle eder bülbül añup tâze gülistânı* (Canpolat, 1995, s. 26). “Bülbülün taze gül bahçesini anıp inlediği gibi, ben de yüzünü gördüğüm zamanları anıp ağlıyorum”.

insanın ağlayışı: benzeyen [fiil]

bülbülün inleyişi: benzetilen [fiil]

ağla-/inle-: benzetme yönü [fiil]

“Yüzünü gördüğüm zamanı anıp ağlarım, bülbülün taze gül bahçesini anıp inlediği gibi”

Eger vezîr pâdişâhdan korkduğı gibi Tanrıdan korksa ferîşte olaydı (Özkan, 1993, s. 150). “Eğer vezir padişahdan korktuğu gibi Tanrı’dan korksa melek olurdu”.

Tanrı’dan korkma: benzeyen [fiil]

padişahdan korkma: benzetilen [fiil]

kork-: benzetme yönü [fiil]

“Vezir Tanrı’dan korksa, padişahdan korktuğu gibi/kadar ...” Burada miktar açısından bir benzerlikten söz edilmektedir ve “gibi” yerine “kadar” edatı da kullanılabilir.

2.Eski Anadolu Türkçesinde Benzetme Edatları

Eski Anadolu Türkçesi gramerlerinde benzetme yapısı oluşturmakta kullanılan edatlara yer verilmektedir. Bunlar Türkçe son çekim edatları *bigi*, *gibi*, *teg-deg*, *tegi/degi*; alıntı olanlar *vâr*, *âyîn*, *veş*, *misâl*, *mânend* -var, -âyîn, -misâl, -veş,

mānend (Timurtaş, 2005, s. 122), (Özkan, 2000, s. 127), (Şahin, 2009, s. 63) (Hacıeminoğlu, 1992, ss. 41, 93), (Tiken 2004, ss. 16-20, 22, 44) gibi edatlardır.

Benzetme yapısı kurulurken cümle bağlayıcıları da kullanılmaktadır: (Teşbih (benzetme) edatları) *şöyle kim, eyle ki, nite ki, nite kim, san, san ki, san kim, sanasın, beñzer, gūyiyā, çü, hem-çü/hem çün* (Timurtaş, 2005, s. 122), (Özkan, 2000, s. 127), (Timurtaş, 2009, s. 441), (Şahin 2009, s. 63), (Hacıeminoğlu, 1992, ss. 186, 187), (Tiken, 2004, s. 38).

Eski Anadolu Türkçesi gramerlerinde bu edatların yanı sıra benzetme işlevi bulunan *-layın* ve *-cılayın* ekleri mevcuttur; *-layın* eki isimden zarf yapan bir ektir (Gülsevin, 1997, s. 117) *-layın* ve *-cılayın* morfepleri “teşbih bildiren birleşik edat” olarak açıklanmaktadır (Timurtaş, 2005, s. 92). *-cılayın, -cileyin* ekinin eşitlik (ekvativ) eki *-ca, -ce*’den kalıplaşmış olduğu belirtilmektedir (Özkan, 2000, s.117). Bunlardan farklı olarak *-ış, -ımtrak, -ımtul, -msı, -sı* gibi ekler de benzerlik sıfatı yapmakta kullanılmaktadır; *maviş, mavimsi, mavımtrak, karamtul* (Banguoğlu, 1957). Ancak bu çalışmada bu yapım ekleri ele alınmamıştır.

2.a. Edat Kullanılmadan Kurulan Benzetme Yapıları.

Benzetme yapılırken benzetmeyi oluşturan birimlerden biri veya birden fazlası kaybolabilmektedir. Benzeme yönünün ve benzetme edatının kullanılmadığı bu yapılar için “benzetme” terimi yerine “eğretileme” terimi kullanılmaktadır (Çınar, 2008, s. 130). Bu yapılara örnek olarak şunlar verilebilir:

Hūblaruñ zūlfı, ‘akl ayağınıñ zencīridür ve zīrek kuşuñ duzagıdur. (Özkan, 1993, s. 163) “Güzellerin saçı, akıl ayağının zinciri[gibi]dir ve kurnaz kuşun tuzağıdır”.

‘Ārif ki incine henüz ol sığaca sudur (Özkan, 1993, s. 167). “İncinen arif henüz sığ bir su[gibi]dur”.

İkinci örnekte “ki” bağlacı, ilgileme (relative) cümlecığı oluşturmaktadır (Mansuroğlu, 1955, s. 70); benzetme yapısının bir ögesi değildir.

-cılayın, -ca, -ce, -layın ekleri ile;

*Senüñ meselüñ şol gözsüze beñzer ki; bir gice bir yolda çağırur ki: İy müslümānlar! Çırāğı yolda dutuñ! Bir ‘ārif bunu işitdi eyitdi: Sen evvel görmezsin, çırāğ-ıla ne görürsin? Sen dahı **ancılayın-sın*** (Özkan, 1993, s. 166). “Senin durumun, bir gece bir yolda bağırın bir gözsüze benziyor: ‘Ey Müslümanlar! Kandili yola tutun!’ Bir arif bunu duydu ve dedi ki: ‘Sen görmüyorsun, kandille ne göreceksin?’ Sen de onun gibisin/öylesin”.

103b/3-4 *Eger örgermiş iti geyige şeşe bismillāhi dise, it ol geyigi öldürse halāl olur, ol dahı bismillāhi diyüp boguzlanmış tavar gibidir ve örgermiş togan dahı **buncılayın** durur* (Akkuş, 1995, s. 353). “Eğer eğitilmiş köpeği

geyiğe yollasa, ‘bismillah’ dese, köpek o geyiği öldürse helal olur, o da ‘bismillah’ deyip öldürülmüş mal gibidir ve eğitilmiş doğan da bunun gibidir/böyledir”.

*Andan dahi sizi hanum Allah saklasun, ocağünüza **bunçlayın** ‘avrat gelmesün* (Ergin 1997, s. 77). “Ondan da, hanım, sizi Allah korusun, yuvanıza böyle/bunun gibi bir kadın gelmesin”.

*Var saña ne yararsa anı tut-ki bizüm **dilegümüzce** olmaduñ, **dilegünce** ol!* (Özkan, 1993, s. 198) “Git sana ne yararsa onu yap, madem bizim dilediğimiz gibi olmadın, [kendi] dilediğin gibi ol!”

75b/12 *Niçeme kim ‘avrat bay olsa ‘avrata **geregince** ve eri **tākatince** ve tonı dahi endāzesince ve ere **tākatince**, ya‘ni bay **bayca** ve yoksul **yoksulca**.* (Akkuş, 1995, s. 332) “Kadın ne kadar zenginse, kadına gereği gibi ve kocasının gücü yettiği kadar; elbisesi [vücudunun] ölçüsünce ve kocasının gücünün yettiği kadar, yani zengin zengin gibi ve yoksul yoksul gibi”.

125b/8 *yā fülān **aldugınlayın** dise bey‘ı fāsīd olur* (Akkuş, 1995, s. 370). “veya, filanın aldığı gibi [alayım], dese satış bozuktur”.

3. Cümle Bağlayıcıları İle Kurulan Benzetme Yapıları

Cümle bağlayıcıları ile kurulan benzetme yapılarında, kelime grubu yapısında benzetilen kullanıldığı gibi cümle yapısında benzetilen kullanılabilir. Bu ikinci tip benzetme yapıları Türkiye Türkçesine *fülimsi grubu+gibi edatı* şekli ile aktarılabilir.

ki/kim:

Bu cümle bağlayıcısı genellikle diğer cümle bağlayıcıları ve zarflarla birlikte benzerlik yapısı kurar. Bizim taradığımız metinlerde sık rastlanmayan bu kullanımın bir örneği şöyledir:

*Göñli kararmış kişiye nasihat eser itmez **ki, demür mih taşa geçecek degüldür*** (Özkan, 1993, s. 158). “Demir mihın taşa geçmeyeceği gibi, gönlü kararmış kişiye de nasihat etki etmez”.

Şöyle kim/ki, eyle kim/ki

Tarz zarflarından “o şekilde, onun gibi” anlamlarına da gelen *şöyle* ve *eyle* zarfları *kim* bağlacı ile benzetme yapıları içinde kullanılmaktadır.

1/27 *Ulu sāhib-kırān olmax dilerseñ **şöyle kim** Keyvān* (Canpolat, 1995, s. 23) Keyvān gibi büyük bir talihli olmak istersen...

*Eger ben Tanrıdan **şöyle** korkaydum, **ki sen sultandan korkarsın, sadıklardan birisi ben olaydum*** (Özkan, 1993, s. 150). “Eğer senin sultandan korktuğun gibi, ben Tanrı’dan korksaydım, sadıklardan biri olurdu”.

59 *dā'im olurıdı yüzi der-nikāb / eyle kim buluda girdi āfītāb* (Karahan, 1994, s. 138) “Yüzünde her zaman örtü olurdu, sanki güneş buluta girmiş gibi”.

Yukarıdaki zarfların *san-* fiili ile kullanıldığı benzetme örnekleri de *eyle san kim* yapısında mevcuttur:

1667 *turdu yūsuf anlaruñla görışür / eyle sankim ülker aya kavışur* (Karahan, 1994, s. 138) “Yusuf’un durup onlarla görüşmesi sanki Ülker yıldızının Ay’a kavuşması gibidir”.

Cümle bağlayıcıları ile kurulan benzetmelerde *öyle, böyle, şöyle* zarfları *kim* bağlacı ile benzetme yapıları içinde benzetmeyi desteklemek amacıyla kullanılmaktadır.

15b/1 *Şöyle kim öñdüñki iki rek‘at gibi ve andan soñ tehiyyāta otura, ilerügi gibi okıya*, (Akkuş, 1995, s. 288) “Şöyle ki önceki iki rekat gibi ve ondan sonra tehiyyata otursun, önceki gibi okusun”.

Nite kim/ki:

Mısr‘da bir mālđār hoca var-ıdı, bahullıg-ıla meşhūr olmuş-ıdı. Nite-kim hātem-i tāy kerem-ile meşhūr olmuş-ıdı (Özkan, 1993, s. 179). “Mısır’da zengin bir hoca vardı, Hatem-i Tây’in cömertliği ile meşhur olduğu gibi o da cimriliği ile meşhur olmuştur”.

2/27 *Añup ol rüzigāri kim görürdüm yüzün aqlaram / Nitekim nāle eder bülbül añup tāze gülistāni* (Canpolat, 1995, s. 26) “Bülbülün taze gül bahçesini anıp inlediği gibi, ben de yüzünü gördüğüm zamanları anıp ağlıyorum.”

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, bir kişinin söylediğine atıf yapılırken de cümle benzetme morfepleriyle kurulmaktadır. Bunlar anlam olarak benzetme ifade etmemekle birlikte aşağıda benzetme yapısını göstermek üzere örnekler verilmektedir:

2a6 *Nitekim Tengri-tebāreke ve te‘ālā eyitdi kelāmında* (Akkuş, 1995, s. 277) “Tanrı tebareke ve tealanın kelamında söylediği gibi...”

Nite-kim hükemā dimişdür (Özkan, 1993, s. 141) “Bilgelerin dediği gibi”

Vallahi nite-ki sen didüñ eyle oldı (Özkan, 1993, s. 143). “Vallahi senin dediğin gibi oldu”.

Pek çok örneği bulunan benzetme morfepleri ile kurulmuş atıf cümlelerinden bir başkası da şöyledir:

Belī, bu seferüñ fāyidesi didügüñ gibi bī-haddür (Özkan, 1993, s. 182). “Evet, bu yolculuğun faydası söylediğin gibi sınırsızdır”.

Nite kim ... gibi:

77a/8 *Bir bay ve biri yoksul olsa, bu yoksul nafakası bay hasm üzere vâcib durur. Nitekim ata ana nafakası gibi ve oğlanlar nafakası gibi* (Akkuş, 1995, s. 333). “[Akrabalardan] biri zengin biri yoksul olsa, anne baba nafakası veya çocukların nafakası gibi, yoksul [akrabanın] nafakası zengin akrabanın üzerine vaciptir”.

10a/6 *Ve eger ‘avrat düş görse nitekim erenler gördüğü gibi* (Akkuş, 1995, s. 283) “Ve eğer kadın, erkeklerin gördüğü gibi rüya görse...”

24a/7 *Eger kimersenün dili Kur’an okımağa dönmez olsa nitekim Türkmenler gibi namâz revâ olur* (Akkuş, 1995, s. 294). “Eğer bir kimsenin dili, Türkmenler gibi, Kuran okumaya dönmese [de], namaz caiz olur”.

Anı babası severdi cân gibi /nite kim gönüldeki imân gibi (Karahan, 1994, s. 139) “Babası onu canı gibi, gönüldeki imanı gibi severdi”.

167b/14 *Bilgi kim ata ana hakkı ve kız kardaşlar hakkı ve er kardaşlar hakkı vâcib durur ve ayruk hasımlar hakkı dahı vâcib durur. Nitekim zū-rahmı muhrim gibi ve üstâzlar hakkı gibi ve koşular hakkı gibi ve pîrler ve sâlihler hakkı gibi kim vâcibdur ve ‘avratlar hakkı gibi ve erenler hakkı gibi ve musulmânlar hakkı gibi kim vâcibdur* (Akkuş, 1995, s. 400). “Yakın akrabanın, üstatların, komşuların, pîrlerin ve salihlerin hakkı gibi ve kadınların, erkeklerin ve Müslümanların hakkı gibi vaciptir”.

Nice kim/Niçe kim:

1/3 *Niçe kim saçılır yere hevâdan ‘anber-i sârâ / Bulutdan sebze üstine dökülür dürr-i ‘ummânî* (Canpolat, 1995, s. 21) “Havadan yere saf amber saçıldığı gibi, buluttan çimen üstüne okyanus incileri dökülür”.

Nice kim/Niçe kim ...-sa:

Nice kim/niçe kim cümle bağlayıcısının şart eki ile bir arada kullanıldığı yapılar da benzetme ifadesinde kullanılabilir (Develi, 1997, s. 130). Aynı yapı Türkiye Türkçesinde *nasıl ...-sa* şekliyle devam etmektedir. Cümlede benzerliği kuvvetlendirmek için, benzerlik gösteren *öyle, böyle, şöyle* tarz zarfları kullanılır: *Sen nasıl başarılı olduysan, o da öyle başarılı olur*.

125b/8 *Eger eyitse kim musulmânlar nice kim alışurlarsa ben daxı senden şöyle götürü alurvan dise yâ fülân aldugınlayın dise bey’i fâsid olur* (Akkuş, 1995, s. 370). “Eğer, ben senden Müslümanlar nasıl alıyorsa ben de senden öyle toptan alırım dese veya filanın aldığı gibi [alayım] dese satış bozulur”.

Şu örnek, tarz zarfı kullanılmadığı için Türkiye Türkçesi cümle yapısına uygun görünmemektedir.

31b/11 *Eger arkun okıyası yirde katı okısa niçe kim az okımış olsa secde sehvi vâcib olur* (Akkuş, 1995, s. 299). “Eğer yavaŝ okunacak yerde sesli okusa, az okunduğunda olduğu gibi, sehiv secdesi vacip olur”.

San- fiili + kim:

133/6 *Ŗağlı sollu kâfiri hub tağıtdı. Ŗanasın-kim tar yolda tolu düşdi, ya kara kazuñ içine Ŗahin girdi* (Ergin, 1997, s. 161). “Dar yolda dolu yağmıŝ veya kaz sürüsüne Ŗahin girmiş gibi, kâfiri sađa sola bir güzel dağıttı”.

Hem çün:

2/22 *BenefŖe büt-şiken oldı çemende hem-çün İbrâhîm* (Canpolat, 1995, s. 25) “MenekŖe çimenlikte İbrahim gibi put kırıcı oldu”.

111/9 *DüŖe-gör ıŖk odına hem-çü micmer* (Canpolat 1995, 96) “Buhurdan gibi aŖk ateŖine düş”.

354/5 *Pür-gamum hem-çün benefŖe yandı bagrum lâle-veŖ* (Canpolat 1995, 227) “MenekŖe gibi gam doluyum, lale gibi bağrım yandı”.

4. Gibi

Eski Anadolu Türkçesinin temel benzetme edatı “gibi”dir. Bu döneme ait bazı metinlerde bu edatın *bigi* ve *kibi* Ŗekilleri de kaydedilmektedir. Bu dönem metinlerinde “gibi”nin yanı sıra kullanılan bir diğer benzetme edatı, Eski Türkçeden beri benzetme iŖlevinde kullanılan “teg/deg” edatıdır, ancak bu edatın kullanımı “gibi”nin yanında seyrekleŖmeye baŖlamıŖtır.

90/3 *Sezâdur kibr ü nâz êtmek benüm teg ‘âŖıka her dem / Yêridür cevri ü gam çekmek seniñ bigi sitem-gerden* (Canpolat, 1995, s. 82) “Benim gibi âŖıđa her an kibir ve naz edilmesi yaraŖır, senin gibi zalimden cefa ve gam çekmek yeridir”.

122/4 *Benüm lâle tegin yakıldı bagrum* (Canpolat 1995, s. 105) “Benim bağrım lale gibi yakıldı”.

Gibi benzetme edatının iŖlevleri “-e denk, -e eŖ, -e benzer; durumunda olan, konumunda olan; durumunda, konumunda; Ŗekilde, e göre, -e uygun; yaraŖır Ŗekilde; -e benzer Ŗekilde, -i andırır Ŗekilde; -cesine; olarak, Ŗeklinde; Ŗekilde, görünüşte, görünüşünde, kadar” olarak sıralanabilir (Tiken 2004, ss. 16-20).

Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan yabancı kökenli edat ve kelimelerle kurulan benzetme yapıları da *gibi* edatının iŖlevini görür ve *gibi* edatıyla karŖılanır:

Ŗöyle beñzer ki baŖında bir sevdâsı vardur ve gönlinde bir derdi vardur ki Ŗeydâ-sıfat görünür (Özkan, 1993, s. 196). “BaŖında bir sevdası vara benziyor ve gönlünde bir derdi var ki deli gibi görünüyor”.

354/5 *Pür-gamum hem-çün benefşe yandı bagrum lüle-veş* (Canpolat, 1995, s. 227) “Menekşe gibi gam doluyum, lale gibi bağrım yandı”.

4.a. Gerçekçi Benzetmeler

4.a.1. Zamirlerle Kurulan Benzetmeler

Benzetilenin zamir olduğu örneklerde, zamir yukarıda bahsedilen bir olay, kişi vs.nin yerine geçmektedir. Burada benzetilenin özellikle seçildiği, zamirle temsil edilen kişinin, nesnenin model olarak sunulduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple bu tip benzetmeler edebî/farazi benzetmelerden çok diğer gruba, gerçekçi benzetme sınıfına girmektedir.

Gibi edatı ile kurulan edat grupları genellikle sıfat tamlamasının tamlayan kısmını oluşturur. Türkiye Türkçesinde de kullanılan *bunun gibi*, *şunun gibi*, *onun gibi* yapısı “böyle”, “şöyle” ve “öyle” sıfatlarıyla da karşılanabilmektedir.¹ Türkiye Türkçesinde “işaret zamiri+gibi” yapısına belirsizlik sıfatı “bir” eklenmektedir.

Bunuñ gibi kişiye kifâf kadarı vech-i mu‘ayyen idesin, tâ ki mütefârik yiye, isrâf itmeye. (Özkan, 1993, s. 140) “[Yukarıda müsrifliği anlatılan] Böyle/bunun gibi bir insana, hesaplı yemesi ve israf etmemesi için geçineceği kadarı belirleyip ver”.

*Kendü üstâduña **bunuñ gibi da‘vî** itdüñ ve başa iledmedün didi* (Özkan, 1993, s. 149). “Kendi hocana [yukarıda anlatıldığı gibi kibirle] böyle/bunun gibi bir iddiada bulundun ve üstesinden gelemedin, dedi”.

*Ve **bunuñ gibi ittifâk** nâdir vâki‘ olur ve nâdir nesneye i‘timâd itmek olmaz.* (Özkan, 1993, s. 188) “Ve [yukarıda anlatıldığı gibi şanslı] böyle/bunun gibi bir tesadüf nadir vaki olur ve nadir nesneye itimat edilmez”.

108/7 *Mere kavat oğlı delü kavat, saña düşer mi maña **bunuñ kibi söz** söylemek* (Ergin, 1997, s. 143) “Bana böyle/bunun gibi bir söz söylemek düşer mi?”

9/3 *Ocağuña **bunuñ kibi** ‘avrat gelmesün* (Ergin, 1997, s. 77). “Yuvana böyle/bunun gibi bir kadın gelmesin”.

81/3 *Baba maña bir kız alı vir kim men yirimden turmadın ol turmah gerek, men kara koç atıma binmedin ol binmeh gerek ... **bunuñ gibi kız** alı vir baba maña didi* (Ergin, 1997, s. 124). “Baba bana, ben yerimden kalkmadan o kalkan, ben kara koç atıma binmeden o binen, bir kız al, ... böyle/bunun gibi bir kız alıver bana, baba, dedi”.

180/7 ***bunuñ kibi yigit** hayıf ola ki canavarlar elinde helâk ola didi* (Ergin, 1997, s. 188) “Böyle bir delikanlının canavarlar elinde helak olması yazık olur”.

¹ Edatlı isim çekimi ile ilgili olarak bk. (Öner, 1999)

*Ben ‘acabā ne günāh itdüm ki anuñ ‘ukūbeti-y-ile beni, **bunuñ gibi hod-bñ, ebleh ve nā-cins hīreser-ile hem-sohbet idüp ve **bunuñ gibi belāya** mübtelā kıldıñ?*** (Özkan, 1993, s. 200) “Ben acaba ne günah işledim ki onun cezasıyla beni, bunun gibi/böyle kendini beğenmiş, ahmak ve soysuz sersemle sohbet arkadaşları edip, bunun gibi bir/böyle bir belaya düşürdün?”

Sıfat tamlamasının tamlayanı ile tamlananı arasına başka unsurların girdiği örnekler:

Andaki gibi hiçbirine ***mahabbet*** itmemişdür (Özkan, 1993, s. 194). “Hiçbirine oradaki gibi sevgi göstermemiştir”.

İsim tamlamasının tamlayanı durumunda edat grubu:

9/2 ***Bunuñ kibinüñ*** xanum bebekleri yetmesün (Ergin, 1997, s. 77). “Böylesinin/ bunun gibisinin hanım çocukları olmasın”.

Benzetmede asıl unsur benzeyenken, şahıs zamirleri ile kurulan benzetme yapılarında benzetilen olarak kullanılan şahıs asıl unsur konumuna yükselmektedir. Bu da benzetmeyi, edebî benzetmeden çok pratik bir benzetme hâline getirmektedir.

Örnek olarak bir şahsın gösterildiği yapılarda şahıs zamirleri veya doğrudan kişi adları benzetilen durumunda kullanılır. Edat grubu yine genellikle sıfat tamlamasının tamlayanı durumunda görülür:

*dünyāda **anuñ gibi hūb-ı zamān** / kanda var bir dahi iy cān-ı cihān* (Karahana, 1994, s. 196) “Ey cihanın sevgilisi, onun gibi dünya güzelinden dünyada bir daha nerde var?”

55/1 Bir ***menüm gibi oğul*** bulunmaz-mı olur (Ergin, 1997, s. 108) “Benim gibi oğul bulunmaz mı?”

*Bir eve ki **senüñ gibi koñşı** ola on direm kem ‘ayar gümüñ degir* (Özkan, 1993, s. 192). “Senin gibi komşusu olan bir ev on dirhem düşük ayar gümüş eder”.

*Dünyā mülkine arka urup tekyelenme ki niçe **senüñ gibi kimseyi** bisledi ve öldürdi* (Özkan, 1993, s. 134). “Senin gibi nice kimseyi besleyen ve öldüren dünya varlığına sırtını yaslama”.

*Ümmetüñ dīvārına ne gam ki, **senüñ gibi püştbānı** ola ve deñizler mevcinden ne gussa ki, Nūh gibi gemicisi vardur* (Özkan, 1993, s. 128). “Senin gibi dayanağı olan ümmetin duvarına ne gam ve Nuh gibi gemicisi olana denizlerin dalgasından ne tasa”.

*anlar eydür kim eyā bedr-i münir / **biñ bizüm gibi saña** olsun esir* (Karahana, 1994, s. 209) “Onlar der ki: ‘Ey parlak dolunay, bizim gibi binlercesi sana esir olsun’ ”.

61a/4 (‘Ömer-RA) *yoksul-ıdı atası gibi* (Akkuş, 1995, s. 322). “Hz. Ömer babası gibi yoksuldu”.

Bazı örneklerde “*şahıs adı/şahıs zamiri + gibi*” yapısı şahsı yüceltmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu yapı da Türkiye Türkçesine “bir” belirsizlik sıfatı eklenerek aktarılır.

Senüñ gibi ‘azîz vücûda bunuñ gibi bî-vech işler itmişler (Özkan, 1993, s. 147). “Senin gibi değerli varlığa böyle yakışksız şeyler yapmışlar”.

150/5 *kazan kibi pehlivanı* bir savaşta üç kere atından yıkan...(Ergin, 1997, s. 174) “Kazan gibi [güçlü, yetenekli...] bir pehlivanı bir savaşta üç kere atından düşüren”

218/10 *Uşun koca oğlu kibi pehlivan elinde şehid old* (Ergin, 1997, s. 208). “Uşun Koca oğlu gibi [güçlü] pehlivan [Tepegöz’ün] elinde şehit oldu”.

eytdi ben sizüñ gibi yiğitleri / hayf ola kim öldürem ben sizleri (Karahana, 1994, s. 267). “Dedi: ‘Benim sizin gibi [değerli] yiğitleri, sizleri öldürmem haksızlıktır, yazıktır’ ”.

Yabancı dillerin, tercümenin etkisi ile Türkçe cümle bilgisi ile uyumsuz yapılar da görülmektedir². Aşağıdaki örnekte *ki*’li cümlecik şartlı yardımcı cümlenin öznesinin niteliğini göstermektedir:

75b/14 *Eger ‘avrat anuñ gibi olsa ki kullukcı gerek olsa anuñ dahı nafakası ol erden vâcib olur* (Akkuş, 1995, s. 332). “Eğer kadın öyle/onun gibi olsa ki, hizmetkâr gerek olsa, onun da nafakası o kocaya vacip olur”.

Türkçe cümle bilgisine uydurulduğunda cümlede *gibi* edatına gerek kalmamaktadır, *gibi* edatı yukarıdaki cümleye “türünden, modelinde” gibi bir anlam katmaktadır:

“Eğer kadın hizmetkâra ihtiyaç duyan [bir kadın] durumunda olsa, onun [hizmetkârın] da nafakası[ndan] o koca sorumludur”.

4.a.2. Kategori Belirtmekte Kullanılan Benzetmeler

Pratik, gerçekçi, somut benzetmelerde benzetilenin benzeyen için bir örnek, model, dâhil olunan sınıf belirtmekte veya tanım yapmakta kullanıldığı görülmektedir.

5b/11 *Eger eti yiniür ilkı sığır gibi ya koyun gibi su kabından su içse ol su murdar olmaz* (Akkuş, 1995, s. 280). “At sığır veya koyun gibi eti yenen [hayvanlar] su kabından su içse o su murdar olmaz”.

² Aşağıdaki örneklerde sıfat tamlamasının tamlayanı durumundaki edat gruplarının altı çizilidir.

5b/13 *Meger kim tavuk, kaz, ördek artuğı gibi kim bularuñ artuğı kerahiyyet durur yaramaz* (Akkuş, 1995, s. 280). “Ancak tavuk, kaz, ördek artığı gibi [bu hayvanların] artığı mekruhtur, yaramaz”.

104a/11 *Ve dahu çekürge yimek halâldur balık gibi* (Akkuş, 1995, s. 354). “Ve çekirge yemek, balık [yemek] gibi helaldir”.

103b/3-4 *Eger örgenmiş iti geyige şeşse bismillâhi dise, it ol geyigi öldürse halâl olur, ol dahu bismillâhi diyüp boguzlanmış tavar gibidir ve örgenmiş toğan dahu buncılayın durur* (Akkuş, 1995, s. 353). “Eğer eğitilmiş köpeği geyiğe yollasa, ‘bismillah’ dese, köpek o geyiği öldürse helal olur, o da ‘bismillah’ deyip öldürülmüş mal gibidir ve eğitilmiş doğan da bunun gibidir”.

8a/15 *Eger murdâr nesne tona degse süci gibi ya kan ya südüük ya necis ya kusundu gibi ya dahu buna benzer nesnelere gibi. Eger bir akca degirmisince ya eksügirek olsa namâzı revâ olur bizüm kıyımızda* (Akkuş, 1995, s. 282). “Eğer içki, kan, sidik, pislik, kusmuk veya buna benzer nesnelere gibi murdar nesne elbiseye değse. Eğer bir bozuk para çapında veya daha az olsa bizim nezdimizde namazı kabul olur”.

22a/5 *Ammâ vitr vâcib durur Ebū Hanîfe kavlinde-rahimehullâh Ebū Yūsuf ve Muhammed kavlinde katı muhkem sünnet durur ve Şâfi’î kavlinde dahu sünnet durur ayruk sünnetler gibi* (Akkuş, 1995, s. 293). “Diğer sünnetler gibi Şâfi inancında da sünnettir”.

102a/5 *Kaçan kaynasa ve köpüklense içmek olur esridince, kaçan esritse esriden sagrak harâmdur, ayruğı kamu halâl durur ve ayruk şarâblar kim buğdaydan ya tarudan eylerler kumla dirler Türkler aña ve arpadan ya tarudan ya birinciden eylese bu şarâblar hükmi kamu aş gibidir* (Akkuş, 1995, s. 352). “Kaynadığı ve köpüklendiği zaman sarhoş edinceye kadar içilebilir, sarhoş ettiğinde, sarhoş eden kadeh haramdır, diğer hepsi helaldir ve ‘kumla’ denilen buğdaydan veya mısırdan yapılan Türkler ‘kumla’ derler; arpadan, mısırdan veya pirinçten yapılırsa bu şarapların hepsi, yemek gibidir”.

102a/12 *Hallâlığı ol vaqt dūr kim aş gibi yise ve kuvvet dutmag-ıçun içse halâl olur* (Akkuş, 1995, s. 352). “Helallığı, yemek gibi yediği ve kuvvet kazanmak için içtiği vakit helaldir”.

136b/12 *Farz-ı ‘ayn oldur kim kamu erenlere ve ‘avrat ve ‘avratlara ve resîze olmışlara vâcib durur, yâ’ni oruc ve namâz ve zekât ve hacc kılmak gibi* (Akkuş, 1995, s. 378). “Farz-ı ayn bütün erkeklere ve kadın ve kadınlara ve ergen olanlara vaciptir, yani oruç ve namaz ve zekât ve hacca gitmek gibidir”.

59a/13 *Nicekim kıymeti öküş olsa bağlar bağçalar ve saraylar gibi ve köyler gibi ve ev içindeki kalı ve kalın döşekler gibi ve dahu kullar ve kullukcular gibi kim kulluğı-çun dutulur olsa ve dahu tavar gibi, yük için ya binmeg-içün olsa ve dahu incü ve güher kıymeti taşlar gibi bu kamusına zekât vâcib olmaz, fi’l-cümle*

mala zekât vâcib olmaz tâ ki yıl tamâm olmayınca (Akkuş, 1995, s. 320). “Üzerinden bir yıl geçmeden ne kadar değerli olursa olsun, bağlar bahçeler ve saraylar gibi ve köyler gibi ve ev içindeki halı kalın döşekler gibi ve de köleler, hizmetçiler gibi hizmeti için tutuluyor olsa ve de mal gibi, yük için veya binmek için olsa ve de inci ve cevher kıymetli taşlar gibi bunların hepsine zekât vacip olmaz, bu cümleden mala zekât vacip olmaz”.

4.a.3. Yaşanmış Olay, Durum vb.nin Örnek Verildiği Benzetmeler

Yukarıda benzetilenin benzeyeni açıklamakta kullanılan bir araç olduğu belirtilmişti. Bir durum önceki bir olaya, duruma, söze atıf yapıp arada benzerlik ilişkisi kurularak da açıklanabilmektedir:

46b/12 *bu mes‘ele hükmi ilerüğü mes‘ele hükmi gibi durur nitekim yaz kılduk* (Akkuş, 1995, s. 311). “Belirttiğimiz gibi, bu meselenin hükmü önceki mesele hükmü gibidir”.

97b/9 *Eger bu oğlan res‘ize olup sakalı biterse ya er gişi gibi ihtilâm görür olsa, anun hükmi er hükmi gibidür ve eger hayz görür olsa veyâ yüklü olur-ısa ve emcekleri biterse anuñ hükmi ‘avratlar hükmi gibidür* (Akkuş, 1995, s. 349). “Eğer bu oğlan ergen olup sakalı biterse veya erkek gibi rüya görse, onun hükmü erkek hükmü gibidir ve eğer âdet görse veya hamile olursa ve göğüsleri çıkarsa onun hükmü kadınlar hükmü gibidir”.

128a/10 *hükmi evvelgi gibi durur* (Akkuş, 1995, s. 372). “Hükmü evvelki gibidir”.

didi kim budur dilegüm yâ emîr / olam evvelki gibi bedr-i münîr (Karahan, 1994, s. 309). “Dedi ki, ey emir, benim dileğim önceden olduğum gibi parlak bir dolunay olmaktır”.

149a/3 *Eger bir gişi bir gişinüñ karnın yarsa hüküm evvelgi gibidür* (Akkuş, 1995, s. 386). “Eğer bir kişi bir kişinin karnını yarsa hüküm evvelki gibidir”.

135a/4 *kaçan issin isteyüp bulamasa, andan ilk eytduğümüz mes‘ele gibi kıla* (Akkuş, 1995, s. 376). “Sahibini arayıp bulamazsa, o zaman ilk söylediğimiz mesele gibi yapsın”.

138a/3 *kankı gâzı kim kâfırlar savaşından zahumlu olsa dahı ölse hükmi şehîd hükmi gibidür* (Akkuş, 1995, s. 379). “Kâfirlerle savaşta yaralanmış olsa ve sonra ölse onun durumu da şehit hükmü gibidir”.

71b/7 *Eger karavaş-ıla bile âzād er ortasında oğlan olsa, oğlan hükmi anası gibi olur* (Akkuş, 1995, s. 329). “Eğer köle bir kadın ile hür bir adamın çocuğu olsa, çocuğun durumu annesi gibi olur”.

Yukarıdaki benzetmelerde genel, soyut örnekler verilmektedir. Ancak sadece konuşanın ve muhatabının bildiği örnekler de bu grupta değerlendirilebilir:

94a/3 *Bilgil kim eger er ‘avratına... boyuñ endāmuñ anam boyı ve endāmi gibi durur dise muzāhir olur...* (Akkuş, 1995, s. 346). “Bil ki eğer koca, karısına... boyun endamın annemin boyu ve endamı gibidir dese günah olur”.

Eger vezīr pādīşāhdan korkduğı gibi Tañrıdan korksa ferīşte olaydı (Özkan, 1993, s. 150). “Eğer vezir padişahdan korktuğu gibi Tanrı’dan korksa melek olurdu”.

4.a.4. Fiillerin Başka Fiillere Örnek Olarak Sunulduğu Benzetmeler

Fiillerin *fiil, sıfat-fiil/isim-fiil eki + gibi* yapısında benzetilen olarak başka fiillere örnek verilmesi, başka bir fiili açıklamak üzere kullanılması da mümkündür. Bu kullanımların çoğunda başka benzetme çeşitlerinde olduğu gibi benzetme yönü söylenmemektedir; okurun, dinleyenin iki fiilin hangi yönden karşılaştırıldığını bilmeyeceğinden şüphe duyulmaz.

Bu yapının yüklem olarak kullanıldığı örnekler:

170b/9 *kankı gişi kim bir mü‘mini azarlasa, beni azarlamış gibi durur* (Akkuş, 1995, s. 402). “Bir mümini azarlayan kişi beni azarlamış gibidir”.

170b/10 *kim beni azarlasa Tengri’yi azarlamış gibi durur* (Akkuş, 1995, s. 402). “Beni azarlayan kişi Tanrı’yı azarlamış gibidir”.

169a/10 *Tengri’yi uluglamaklık gibidür pīrleri dahı uluglamaklık* (Akkuş, 1995, s. 401).

120b/10-13 *Eger ata nā-resīze oglana nesne bağışlasa ve oğlan kabz kılamaz olsa, kaçan ata tanuk dutsa, eyitse siz tanuk oluñ kim ben bu nesneyi uşbu oglana bağışladım dise dürüst olur ve oğlan eline almaklık gibi olur* (Akkuş, 1995, s. 366). “Eğer baba ergen olmayan çocuğa mal bağışlasa ve oğlan ona sahip çıkamazsa, baba şahit tutsa ve ‘Siz şahit olun ki ben bu nesneyi işte bu oğlana bağışladım.’ dese doğru olur ve oğlan eline almış gibi olur”.

26a/4 *kaçan ol niyet üzre eyitse geleci kılur gibi durur* (Akkuş, 1995, s. 295). “O niyet üzerine konuşursa dedikodu yapmış gibidir”.

26a/7 *Eger kimerse namāz içinde mushafa bakıp Kur’an okısa namāzı revā olmaz Ebū Hanīfe kavlinde. Zīrā ayruk gişi eydivirür gibi durur* (Akkuş, 1995, s. 296). “Eğer bir kimse namaz sırasında [sureleri] Kur’an’a bakarak okursa namazı kabul olmaz. Çünkü başka bir kişi söylüyor gibidir”.

133/3 *Babam bu kâfirleri esirgemiş kibi* (Ergin, 1997, s. 161). “Babam bu kâfirleri esirgemiş gibi”.

Aynı yapı cümlede yüklem dışında da görevler yüklenebilir:

113/9 *delü beni görmüş gibi söyler didi* (Ergin, 1997, s. 146). “Deli beni görmüş gibi söyler dedi”.

4.b. Farazi Benzetmeler

İki kavram veya varlık arasında kurulan benzerlik ilişkisi, benzetmeyi yapanın algısına bağlı olabilir. Burada ortak özelliğe (benzetme yönü; ground) sahip olduğu düşünülen iki farklı nesneden birini anlatırken diğerini anmak, diğerine atıf yapmak, başta özgün bir seçimken zaman içinde yaygınlaşıp genelleşebilir, deyimleşebilir, ad aktarmasına dönüşebilir. Örneğin TDK tarafından hazırlanan çevrim içi deyimler ve atasözleri sözlüğünde “gibi” edatını içeren 631 deyim ve atasözü kaydedilmiştir. Bunların küçük bir kısmı atasözüdür. (tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=gibi&sayfa=60&hng=tam)

Eski Anadolu Türkçesinde tespit edilen bu tip benzetmelerin bir kısmı iki varlık arasında ilgi kurmakta bir kısmı da fiilin gerçekleşme şeklinin başka bir varlığın gerçekleştirdiği fiile benzetilmesiyle yapılmaktadır.

4.b.1. Varlıklarla İlgili Benzetmeler

Varlıklar arasında kurulan benzerlik ilişkisinde, atıf yapılan (benzetilen) tanınmış bir şahıs olabilir. Burada tanınmış şahsın bilinen bir özelliği benzetme yönünü oluşturabilir:

Ümmetüñ dīvārına ne gam ki, senüñ gibi püştbānı ola ve deñizler mevcinden ne gussa ki, Nüh gibi gemicisi vardur (Özkan, 1993, s. 128). “Senin gibi dayanağı olan ümmetin duvarına ne gam ve Nuh gibi gemicisi olana denizlerin dalgasından ne tasa”.

Vakti hoşdur ol kişinüñ ki senüñ zikriñ anuñ münisi ola, eger Yünus gibi balık karnında olursa dahı (Özkan, 1993, s. 234). “Senin zikrini dost edinen kimse, Yunus gibi balık karnında bile olsa, vakti hoş geçer”.

Renkler, fiziksel özellikler benzetmede benzetme yönünü oluşturabilir. Bu benzetmelerin bazılarında benzetmenin dört unsuru da yer alır:

199/8 *kar üzerine kan tammış kibi kızıl yañaklum* (Ergin, 1997, s. 197). “Kar üzerine kan damlamış gibi kızıl yanaklım”.

43/3 *kargu gibi kara saçum uzanur gördüm* (Ergin, 1997, s. 99). “Kargı gibi siyah saçımın uzadığını gördüm”.

54/6 *güz alması kibi al yañağın tartdı yırtdı* (Ergin, 1997, s. 108). “Güz elması gibi kırmızı yanağını şekti yırttı”.

115/5 *gümüş gibi ağ bileğın açdı* (Ergin, 1997, s. 148). “Gümüş gibi beyaz bileğini açtı”.

Anı ki sen fıstuk gibi tolu iç sanursıñ, sogan gibi kab kab üzerine durur (Özkan, 1993, s. 158). “Senin fıstık gibi içi dolu sandığın soğan gibi kat kattır”.

Eger saña ok gibi tođru yol gösterürse, sen dön andan sol koluñdan yaña git (Özkan, 1993, s. 221). “Eğer sana ok gibi doğru yolu gösterse bile, sen oradan dönüp sol kolundan yana git”.

Bu benzetmelerin bir kısmında benzetme yönü yer almamaktadır, benzetme benzeyen ve benzetilenle kurulmaktadır:

182/1 *Buynuzu almas cıda kibi* (Ergin, 1997, s. 189). “Boynuzu elmas mızrak gibi”

yandı mumlar yir yüzi yıldız gibi / ol dün için kıldılar gündüz gibi (Karahana, 1994, s. 313). “Mumlar yeryüzünde yıldız gibi yandı, gecenin içini gündüz gibi yaptı”.

157/12 *Ağzum içi buz kibi / Süñüklerüm tuz kibi oldu* (Ergin, 1997, s. 178). “Ağzımın içi buz gibi, kemiklerim tuz gibi oldu”.

167b/9 *Ve kaçan kıyāmet günü olsa bu okuyan gişinüñ yüzi ayuñ bedri gibi* (Akkuş, 1995, s. 400). “Ve kıyamet günü geldiğinde bu okuyan kişinin yüzü dolunay gibi olsa”.

Ak ve kızıl gülleri hüblaruñ yañağı ve alnı gibi-yi-idi, süñbüli mahbūblaruñ zülfı gibi-y-idi. (Özkan, 1993, s. 163). “Ak ve kırmızı gülleri güzellerin yanağı ve alnı gibiydi, sümbülü sevgililerin saçı gibiydi”.

87/13 [pireler] *adama uş bögelek gibi buñludur, ol bir yavuz canavardur* (Ergin, 1997, s. 128). “(Pireler) adama aynı at sineğı gibi acı vericidir, o kötü bir canavardır”.

Bazı insani özellikler açıklanırken de konuşanın muhayyilesinden kaynaklanan benzerlik ilişkilerinden faydalanılabilir:

Bu hırka-püşlar tāyifesi hayvānlar gibidür hiç ehliyyeti ve ādāmılığı yokdur (Özkan, 1993, s. 149). “Bu derviş takımı hayvanlar gibidir, hiçbir kabiliyeti ve insanlığı yoktur”.

‘Ālim ‘attār tablası gibidür; dınmamakda dahı hüneri eşkäre ider (Özkan, 1993, s. 228). “Ālim aktarın tezgâhı gibidir, sessizken bile marifeti görülebilir”.

Bir yārumuz var-ıdı bir kabda iki bādām dānesi gibi-y-idiük (Özkan, 1993, s. 195). “Bir dostumuz vardı, bir kabukta iki badem tanesi gibiydik”.

‘Ālim ki cāhilller ortasında ola, buña bir mesel dimişlerdür ki; körler ortasında hub-sūret gibidür ve zındıklar arasında Mushaf gibidür (Özkan, 1993, s. 228). “Cahiller arasındaki âlim için bir örnek verirler; [o âlim] körler arasındaki bir güzel ve inançsızların önünde bir Kuran gibidir”.

İrâdetsüz şākird altunsuz ‘āşık gibidür ve ma ‘rifetsüz müsäfir kanatsız kuş gibidür. Ve ‘amelsüz ‘ālim yimişsüz ağaç gibidür ve ‘ilmsüz zāhid kapusuz ev gibidür (Özkan, 1993, s. 230).

Ashābumuz-ki a‘yānuñ efzālından ve efzālınıñ a‘yānından idi, insānda ‘ayn gibi ‘ayında insān gibi-y-idi... (Özkan, 1993, s. 130) “Dostlarımız ileri gelenlerin en faziletlilerinden ve faziletlilerin ileri gelenlerinden idi, insanın gözü gibi, gözde insan gibiydi...”

Tā seniñ hālüñ benim hālüm gibi olmaya. Benüm hālüm saña efsāne gibi gelir (Özkan, 1993, s. 204). “Sen benim hâlime düşmediğin sürece benim hâlüm sana efsane gibi gelir”.

Eger saña sığır gibi semüzlük gerekse eşek gibi tenüni halk cevrine virgil (Özkan, 1993, s. 233). “Eğer sığır gibi semiz olmak istiyorsan, bedeninde eşek gibi halkın hizmetine koş”.

Eger elünden gelirse hurma ağacı gibi kerim olgıl! (Özkan, 1993, s. 238) “Eğer elinden gelirse hurma ağacı gibi cömert ol”.

4.b.2. Farazî Benzetmelerin Fillerle Kullanılışı

Bir fiil anlatılırken başka bir varlığın gerçekleştirdiği fiil örnek olarak gösterilebilir. İnsanların hareketlerinin hayvan hareketlerine benzetildiği örnekler:

195/11 *Bir bölük kaza şahin girmiş gibi kâfire at saldı* (Ergin, 1997, s. 195). “Bir bölük kaza şahin girmiş gibi kâfirlerin [arasına] at koşturdu”.

180/5 *avsil olmuş tana kibi ağzınıñ suyu akdı* (Ergin, 1997, s. 188). “Avsıl olmuş dana gibi ağzının suyu aktı”.

159/10 *gögerçin kibi kuş oldu uçdı* (Ergin, 1997, s. 179). “Güvercin gibi kuş oldu, uçtu”.

Oğlan bir esrük pıl gibi meydāna girdi (Özkan, 1993, s. 149). “Oğlan sarhoş bir fil gibi meydana girdi”.

147/13 *deve kibi kükredi, arslan kibi añradı* (Ergin, 1997, s. 172). “Deve gibi kükredi, aslan gibi haykırdı”.

252/4 *sıçrayıp şahin kibi kâfirüñ boğazın ele aldı* (Ergin, 1997, s. 224). “Şahin gibi sıçrayıp kâfirin boğazını kaptı”.

251/1 *mevdanda buğa kibi süsişdiler* (Ergin, 1997, s. 223). “Meydanda boğa gibi birbirlerini süstüler”.

233/13 *Buğra kibi Depegözi dizi üzerine çökerdi* (Ergin, 1997, s. 215). “Tepegöz’ü deve gibi dizleri üzerine çökertti”.

281/4 **İt gibi** güv güv iden çerkez xırslu (Ergin, 1997, s. 238). “İt gibi havlayan Çerkes hırslı”.

212/6 **issüz yirüñ kurdu gibi uluşdular** (Ergin, 1997, s. 206). “Sahipsiz yerin kurdu gibi uluştular”.

Eger saña sığır gibi semüzlük gerekse eşek gibi tenüni halk cevrine virgil (Özkan, 1993, s. 233). “Eğer sığır gibi semiz olmak istiyorsan, bedenle eşek gibi halkın hizmetine koş”.

106/9 **Aslan gibi turuşuñdan** (Ergin, 1997, s. 142) “aslan gibi duruşundan”

İnsan fiillerinin tabiat varlıkları ile ilgili fiillere benzetildiği örnekler:

98/10 Kılıcuma toğranayın, ohuma sançıluyın, **yir gibi kertileyin, toprak gibi savrıluyın** sağlığ-ile varaçak olur-isem Oğuz, geliüp seni halallığa almaz-isem didi (Ergin, 1997, s. 135). “Oğuz’a esen varıp seni nikâhıma almazsam, kılıcuma doğranayım, okum bana saplansın, yer gibi yarıluyım, toprak gibi savrıluyım”.

127/9 **gün gibi şıladı, deñiz gibi 10 yaykandı, meşe gibi karardı** (Ergin, 1997, s. 157). “Güneş gibi ışıladı, deniz gibi dalgalandı, meşe gibi karardı”.

128/5 **kara deñiz gibi yaykanup gelen / Kāfirüñ leşkeridir** (Ergin, 1997, s. 158) “Kara deniz gibi dalgalanıp gelen kâfir askeridir”.

128/2 **Deñiz gibi kararup gelen nedür / Od gibi şılayup ilduz gibi parlayup gelen nedür** (Ergin, 1997, s. 157) “Deniz gibi kararıp gelen nedir, ateş gibi ışayan, yıldız gibi parlayıp gelen nedir”.

128/6 **Gün gibi şılayup gelen / Kāfirüñ başında ışuğıdur** (Ergin, 1997, s. 158) “Güneş gibi ışıdayıp gelen, kâfirin başındaki ışığıdır”.

128/7 **Ilduz gibi parlayup gelen / Kāfirüñ cıdasıdur** (Ergin, 1997, s. 158) “Yıldız gibi parlayıp gelen kâfirin mızrağıdır”.

147/7 **Kāfiri kamış gibi od oluban yandurayum** (Ergin, 1997, s. 172) “Kâfiri kamış gibi yakayım”.

203/5 **yil gibi yetdi, yilim gibi yapışdı** (Ergin, 1997, s. 199) “Yel gibi gitti, tutkal gibi yapıştı”.

118b/2 **Eylese gün gibi tanukluk virgil, ya var fāriğ olgıl** (Akkuş, 1995, s. 364). “Öyleyse ya güneş gibi açıkça göster ya da uzak dur”.

anlaruñ katında bir er varıdı / yil gibi yiler katı rehber idi (Karahana, 1994, s. 281) “Onların yanında bir er vardı, rüzgâr gibi eser sıkı bir rehberdi”.

39/13 **üç yirde depe gibi taş yığdı** (Ergin, 1997, s. 97).

24/12 **depe gibi et yığdım, göl gibi kımuz sağdurdım** (Ergin, 1997, s. 87). “Tepe gibi et yığdım, göl gibi kımuz sağdırdım”.

354/5 *Pür-gamum hem-çün beneşe yandı bagrum lāle-veş* (Canpolat, 1995, s. 227). “Menekşe gibi gam doluyum, bağımlarım lale gibi yandı”.

122/4 *Benüm lāle teğın yakıldı bagrum* (Canpolat, 1995, 105). “Benim bağımlarım lale gibi yandı”.

57/1 *Atduğı taş yire düşmez-idi, yire daxı düşse toz gibi savrulur-idi, ocak gibi obrulur-idi, üç yıla dak taşı düşdüğü yirüñ otu bitmez-idi* (Ergin, 1997, s. 110). “Attığı taş yere düşmez, düşse de toz gibi savrulur, ocak gibi çökerdi, üç yıla değin taşın düştüğü yerin otu bitmezdi”.

Nesneler ve fiiller arasında benzerlik ilişkisi kurulan örnekler:

252/3 *Burnundan kanı düdük gibi şorladı* (Ergin, 1997, s. 224). “Kanı burnundan düdük gibi fişkirdi”.

15/10 *Ol buğa katı taşa boynuz ursa un gibi ügidüridi* (Ergin, 1997, s. 81). “O boğa sert taşa boynuz vursa, taşı un gibi öğütürdü”.

63/9 *Başlar kesildi top gibi* (Ergin, 1997, s. 114). “Başlar top gibi kesildi”.

211/4 *eñsesine eyle çaldı kim başı top gibi yire düşdi* (Ergin, 1997, s. 205). “Ensesine öyle indirdi ki başı top gibi yere düştü”.

180/10 *boynuzu-y-ile bir mermer taşı yoğurdu peynir gibi ditti* (Ergin, 1997, s. 189). “Boynuzuyla bir mermer taşı yoğurdu, peynir gibi ditti”.

111/9 *Düşe-gör ışk odına hem-çü micmer* (Canpolat, 1995, s. 96). “Buhurdan gibi aşk ateşine düş”.

105/7 *Bağır gibi üginende yoğurtdan ne var* (Ergin, 1997, s. 141). “Bağır gibi katılaştıran yoğurttan ne var”.

İnsana ait fiillerin veya farklı insan gruplarının hareketlerinin örnek verildiği benzetmeler:

213/12 *Hanum sazdan bir aslan çıkar, at urur, apul apul yoruyışı adam gibi, at basuban kan sömürür* (Ergin, 1997, s. 207). “Hanım, sazlıktan bir aslan çıkar, at vurur, sallana sallana yürüyüşü insan gibi, at basarak kan sömürür”.

Hoca çün perī sūretlü kul-ıla oynamaga ve gülmege karışa, ‘acebdür ki ol, hoca gibi hükm ide, yā bu kul gibi anuñ nāzın çeke (Özkan, 1993, s. 195). “Hoca çok güzel bir köle ile oynamaya ve gülmeye karışsa, acaba o hoca gibi hükmedebilir mi veya bu köle gibi onun nazını çekebilir mi?”

her kim erdür ol eri sevmek gerek / er yolunda er gibi turmak gerek (Karahana, 1994, s. 267). “Er olanı sevmek gerekir, er yolunda er gibi durmak gerekir”.

45/12 *kar ile yağmur yağanda er gibi turan* (ordu) (Ergin, 1997, s. 101). “Kar, yağmur yağdığında er gibi duran ordu”.

kul gibi kapuñda turalar kamu / sen kulasın buñlara niyāz (iy) ulu (Karahana, 1994, s. 149). “Hepsi senin kapında köle gibi dursun, ey ulu, sen bunlara dua et”.

eytdi varuñ ol ‘azizüñ katına / kul gibi duruñ anuñ hazretine (Karahana, 1994, s. 274). “Dedi, o azizin katına gidin, onun huzurunda köle gibi durun”.

34/12, 13 *Anlar daxı bu dünyaya geldi kiçdi / Karvan kibi kondı köçdi* (Ergin, 1997, s. 94). “Onlar da bu dünyaya geldi geçti, kervan gibi konu göçtü”.

Sonuç

Benzetme yapıları benzeyen, benzetilen, benzetme yönü ve benzetme edatından oluşmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde benzetme yapısında kullanılan en temel bağlayıcı *gibi* son çekim edatıdır. Bu edatın *bigi* ve *kibi* şekilleri de “gibi”ye oranla daha nadir kaydedilmektedir. Eski Türkçeden devam eden *teg* edatı kullanımdan düşmeye başlamıştır. Alıntı *-sıfat, -veş* gibi edatlar da benzerlik yapısı kurmakta kullanılan edatlardandır.

Türkçede benzetme, benzetilenin (vehicle) sonuna benzetme edatı (posposition) eklenmesiyle yapılabildiği gibi, benzetilenin başına *nite-kim, nice kim, san-kim, ki*, cümle bağlayıcıları getirilerek de yapılabilir. Benzetme edatı kelime veya kelime grupları ile kullanılır. Benzetme yapısında faydalanılan cümle bağlayıcıları ise hem kelime grupları ile hem de cümlelerle kullanılabilir. Cümle bağlayıcısı ile kurulan benzetme yapısında benzetilen bir kelime, kelime grubu veya cümle olabilirken, son çekim edatı ile kurulan benzetmelerde cümle yapısında benzetilen bulunmamaktadır. *Cümle bağlayıcısı +cümle* yapısındaki benzetmeler Türkçenin söz dizimine aykırı bir yapıda, yan cümlecüğün bağlaçla ana cümleye birleştirildiği ilgileme cümlesi (relative clause) görünümündedir. Bunlar Türkçe söz dizimine uydurulurken fiilimsi eklerinden ve gibi son çekim edatından faydalanılır. Pek çok işlevi bulunan şart cümlelerinin ise başına *nice/nice kim* getirilerek karşılaştırma yapısında kullanıldığı görülür. Ancak bu yapının da karşılaştırmadan başka işlevleri vardır.

Edatlar ve cümle bağlayıcıları dışında *-ca, -ce* eşitlik eki, *-cılayın, -layın* zarf eki Eski Anadolu Türkçesinde benzetme ilişkisi kurmakta kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bu ekler Eski Anadolu Türkçesinde de *gibi* edatı ile benzer işleve sahiptir.

İsimler ve sıfatlar kadar fiiller de benzetmeye konu olabilmektedir. Benzeyen ve benzetilen birer fiil olabilir: *inler gibi ağlamak*. Fiiller birbirleriyle karşılaştırılabildiği gibi, aynı fiile konu olan özne veya nesne de benzetme ilişkisine girebilir. Bu durumda fiil benzetme yapısının benzetme yönünü (ground) oluşturur.

Benzetmeler içerik olarak ikiye ayrılır. Bunlardan birincisi “farazi benzetme” adını verebileceğimiz, benzetmeyi yapanın hayal gücüne dayanan, benzeyen ve

benzetilen ilişkisinin zaruri olmadığı benzetmelerdir. Diğer benzetme türünde ise benzetilen, benzeyen için bir kategori, bir modeldir ve hayal gücü ile değil verili durum icabına göre seçilmektedir. Burada benzerlikten öte aynılık, denklik, eş değerlik veya aynı sınıfa dâhil olma durumu vardır.

Benzetme kurulurken benzetme unsurlarından bazılarının düşürüldüğü görülür. Genellikle benzetilen ve benzetme yönünün dinleyen veya okur tarafından bilindiği, kolaylıkla anlaşılacağı varsayılarak düşürülebilmektedir. Benzetilenin, benzetme yönünün veya benzetme edatının anılmadığı yapılar edebî sanat olarak “eğretileme” veya deyimleşmiş olarak “ad aktarması” bulunmaktadır. Bu yazıda bu örnekler incelenmemiştir. Benzeyen ise benzetmenin tabiatı icabı mutlaka belirtilmektedir. Farazi, edebî benzetmelerde benzetilen (vehicle), benzeyenden (tenor; topic) daha güçlü olduğu ölçüde isabetli sayılır. Gerçekçi, pratik benzetmelerde ise benzetilen, bir model/kategori işlevi gördüğünden, benzetme yönü bakımından benzeyenle aynı derecede olmaktadır.

Kaynakça

- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim 3*. Ankara: TDK.
- Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. TDK, 23 Temmuz 2012 tarihinde tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=gibi&hng=tam adresinden erişildi.
- Banguoğlu, T. (1957). Türkçede Benzerlik Sıfatları. *TDAY Belleten*, 13-27.
- Cemiloğlu, İ. (1994). *14. Yüzyıla Ait Bir Kısa-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*. Ankara: TDK.
- Cemiloğlu, İ. (2001). *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*. Ankara: TDK.
- Çınar, B. (2008). Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 129-142.
- Develi, H. (1997). {sA} Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme. *TDAY Belleten*, 116-152.
- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı – 2 İndeks-Gramer*. Ankara: TDK.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK.
- Gülsevin, G. ve Boz, E. (2000). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: MEB.
- Karaağaç, G. (2009). Edat Üzerine Düşünceler. *Gazi Türkiyat*, 5, 157-169.
- Karahan, L. (1997). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK.
- Lakoff, G. (1993). The Contemporary Theory of Metaphor. *Metaphor and Thought* (A. Ortony, Ed) içinde (ss. 203-251). Cambridge University Press.
- Mansuroğlu, M. (1955). Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları. *TDAY Belleten*, 49-71.

- Oruç, B. (1999). Türkiye Türkçesinde Kullanılan Çekim Edatları Üzerinde Görüş Farklılıklarından Kaynaklanan Problemler. *Türk Gramerinin Sorunları II* içinde (ss. 421-430). Ankara: TDK.
- Öner, M. (1999). Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi. *Türk Dili*, 565, 10-18. 1Şubat 2011 tarihinde turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/oner_edat.pdf adresinden erişildi.
- Özkan, M. (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Paivio, A. and Walsh, M. (2002). Psychological Processes in Metaphor Comprehension Memory. *Metaphor and Thought* (A. Ortony, Ed.), Cambridge University Press.
- Şahin, H. (2005). Anadolu'da Yazılmış Bir Tıp Kitabı Kemaliyye. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (9), 147-172.
- Şahin, H. (2009). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ.
- Tiken, K. (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*. Ankara: TDK.
- Timurtaş, F. K. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer – Metin – Sözlük*. Ankara: Akçağ.
- Timurtaş, F. K. (2009). *Osmanlı Türkçesi Grameri III*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Toparlı, R. (1999). Son Çekim Edatları. *Türk Gramerinin Sorunları II* içinde (ss. 433-434), Ankara: TDK.

Taranan Eserler:

- Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı Gunya İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK.
- Canpolat, M. (1995). *Ömer bin Mezid, Mecmu'atü'n-Neza'ir Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: TDK.
- Karahan, L. (1994). *Erzurumlu Darir. Kissa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ) İnceleme-Metin-Dizin*. Ankara: TDK.
- Özkan, M. (1993). *Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs. Gülistan Tercümesi Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*. Ankara: TDK.

EK: Yazıda incelenen örneklerin benzetme yapısının öğeleri açısından listesi.

Varlıkları konu alan farazi/edebî benzetmeler		
Benzeyen	Benzetme yönü [sıfat]	Benzetilen
yañak	kızıl	kar üzerine kan tammış kibi
yañak	al	güz alması kibi
bilek	ağ	gümüş gibi
saç	kara	kargu gibi
ak ve kızıl gülleri	[taze, çekici vs.]	hüblaruñ yañağı ve alnı gibi
yol	togrı	ok gibi
[sen]	semüz	sıgır gibi

(pireler)	adama buñlu	bögelek gibi
buynuz	[parlak ve sivri]	almas cıda kibi
benefşe	büt-şiken	hem-çün İbrâhîm
gemici	[denize hâkim]	Nuh gibi
[sen]	kerîm	hurma ağacı gibi
irâdetsüz şâkird	[çaresiz]	altunsuz 'âşık gibi
ma'rifetsüz müsâfir	[işe yaramaz]	kanatsuz kuş gibi
'amelsüz 'âlim	[işe yaramaz]	yimişsüz ağaç gibi
'ilmsüz zâhid	[işe yaramaz]	kapusuz ev gibi
okuyan gişinüñ yüzi	[aydınlık]	ayun bedri gibi
sünbülü	[hoş kokulu vs.]	mahbûblarun zülfî gibi
ashâbumuz	[vazgeçilmez]	insânda 'ayn gibi
ashâbumuz	[değerli]	'ayında insân gibi-
bir yârumuz [ve biz]	[yakın]	bir kabda iki bādām dânesi gibi
câhiller ortasındaki 'âlim	[kadri bilinmez]	körler ortasında hub-sûret gibi
câhiller ortasındaki 'âlim	[kadri bilinmez]	zındıklar arasında mushaf gibi
'ârif ki incine	[yetersiz]	sıgaca su
benüm hâlüm	[inanılmaz]	efsâne gibi
[ben]	pür-gamum	hem-çün benefşe
yüzi der-nikâb	[örtülü]	eyle kim buluda girdi âfitâb
[o]	tolu iç	fistuk gibi
[o]	kab kab üzerine	sogan gibi
ol kişi	balık kamında	Yûnus gibi
hûblarun zülfî	[çeldirici]	'akl ayagınun zencîri
hûblarun zülfî	[çeldirici]	zîrek kuşun duzağı
mumlar	[ışık noktaları]	yılduz gibi
dün içi	[aydınlık]	gündüz gibi
ağz içi	[soğuk]	buz kibi
Sünükler	[ezilmiş]	tuz kibi
başında bir sevdâsı vardır ve gönünde bir derdi vardır	[aklı başında değil]	şeydâ-sıfat
Mısır'da bir mâldâr hoca bahıllıg-ıla	meşhûr	nite-kim Hâtem-i Tây kerem-ile
[sen]	ulu sâhib-kırân	şöyle kim Keyvân
kimersenün dili	Qur'an okımaga dönmez	nitekim Türkmenler gibi
hırka-püşlar tâyifesi	hiç ehliyyeti ve âdâmlığı yoktur	hayvânlar gibi
Varlıkları konu alan pratik/gerçekçi benzetmeler		
'âşık	[zavallı]	benüm teg
[sevgili]	sitem-gerden	senün bigi
Kişi	[müsrif]	bunun gibi
da'vî	[yersiz]	bunun gibi
İttifâk	[şanslı]	bunun gibi
hüb-ı zamân	[bulunmaz]	anun gibi

söz	[kötü]	bunuñ kibi
oğul	[sıradan]	menüm gibi
söz	[kötü]	bunuñ kibi
‘avrat	[kötü]	bunuñ kibi
kız	[marifetli]	bunuñ gibi
yigit	[değerli]	bunuñ kibi
[adam]	hod-bīn, ebleh ve nā-cins hüreser	bunuñ gibi
belā	[katlanılmaz]	bunuñ gibi
‘avrat	[kötü]	bunçılayın
örgenmiş toğan	[avladiğı helal]	buncılayın
senüñ hālūñ	[zor]	benüm hālüm gibi
vücüt	‘aziz	senüñ gibi
mahabbet	[içten]	andaki gibi
koñşı	[kötü]	senüñ gibi
kimse	[sıradan]	niçe senüñ gibi
‘avrat	kullukcı gerek olsa	anuñ gibi
püştbān	[sağlam]	senüñ gibi
işler	bī-vech	bunuñ gibi
tehiyyāta otura	[rekāt]	ilerügi gibi
pehlivan	[güçlü]	Qazan kibi
pehlivan	[güçlü]	Uşun koca oğlı kibi
yigitler	[güçlü]	sizüñ gibi
şarāblar hükmi	[helal]	aş gibi
örgenmiş toğan	[avladiğı helal]	buncılayın
çekürge yimek	halāldur	balık [yemek] gibi
örgenmiş iti geyige şeşse bismillāhi dise, it ol geyigi öldürse	halāl olur	bismillāhi diyüp boguzlanmış tavar gibi
eti yinür [hayvan]	su kabından su içse ol su murdar olmaz	ılkı sığır gibi ya koyun gibi
[hayvan artığı]	kerahiyet durur	tavuk, kaz, ördek artuğı gibi
murdār nesne	tona degse	süci gibi kan ya südük ya necis ya kusundu gibi buna benzer nesneler gibi
yoksul nafakası bay hasm üzere	vācib	nitekim ata ana nafakası gibi ve oğlanlar nafakası gibi
‘avrat düş görse	düş gör-	nitekim erenler gördüğü gibi
kimersenüñ dili	Qur‘an okımağa dönmez olsa	nitekim Türkmenler gibi
māl	kıymeti öktüş	bağlar bağçalar ve saraylar gibi ve köyler gibi ve ev içindeki kalı ve kalın döşekler gibi ve dahı kullar ve kullukcılar gibi kim

		kulluğu-çün dutılır olsa ve dahı gibi, yük için ya binmeg-içün olsa ve dahı incü ve güher kıymeti taşlar gibi
[ben]	bedr-i münîr	evvelki gibi
eger bir gişi bir gişinüñ karnın yarsa hüküm	[olumsuz]	evvelgi gibi
bu seferüñ fâidesi.	bî-hadd	didüğüñ gibi
gâzı kim kâfırlar savaşıñdan zahumlu olsa dahı ölse hükmi	Şehadet	şehîd hükmi gibi
vitr	Şâfi'î kavlinde dahı sünnet durur	ayruk sünnetler gibi
farz-ı 'ayn	kamu erenlere ve 'avrat ve 'avratlara ve resîze olmuşlara vâcib durur	oruc ve namâz ve zekât ve hacc kılmak gibi
bu oğlan	resîze olup sakalı biterse, ihtilâm görür olsa	er gişi gibi
ata ana hakkı ve kız kardaşlar hakkı ve er kardaşlar hakkı ... ve ayruk hasımlar hakkı	vâcib	nitekim zû-rahmı muhrım gibi ve üstâzlar hakkı gibi ve koñşılar hakkı gibi ve pîrlere ve sâlihler hakkı gibi kim vâcibdur ve 'avratlar hakkı gibi ve erenler hakkı gibi ve musulmânlar hakkı gibi
bu mes'ele hükmi	[hükme bağlanmış]	ilerügi mes'ele hükmi gibi
anuñ hükmi	[hükme bağlanmış]	er hükmi gibi
ve eger hayz görür olsa veyâ yüklü olur-ısa ve emcekleri biterse anuñ hükmi	[hükme bağlanmış]	'avratlar hükmi gibi
karavaş-ıla bile âzâd er ortasında oğlan olsa, oğlan hükmi	[karavaş]	anası gibi
[güç kazanmak için içilen şarap]	halâl	aş gibi
[iş]	[işle-]	dilegümüzce
[iş]	[işle-]	dilegüñce
['avrat]	[kötü]	bunuñ kibinüñ
[insan]	[sıradan]	biñ bizüm gibi
['avratuñ] boyı endâmı	[uzun/kısa/biçimli/biçimsiz vs.]	anam boyı ve endâmı gibi
'Ömer	yoksıl	atası gibi
Fiilleri konu alan farazi/edebî benzetmeler		
[onlar]	ulış-	issüz yirüñ kurdı kibi
[onlar]	güv güv it-	it kibi
kan şorla-	[kalın]	düdük kibi

taş yığ-	[yüksek]	depe gibi
et yığ-	[yüksek]	depe gibi
kımız sağdur-	[çok]	göl gibi
[o]	ağzınıñ suyu ak-	avsil olmuş tana kibi
[o]	kuş ol- uç-	gögerçin kibi
oglan	meydāna gir-	bir esrük pīl gibi
ordu	tur-	er gibi
kamu	(kapuda) tur-	kul gibi
er	yil-	yil gibi
katı taş	ügidü[lü]r-	un gibi
anlar	kon- köç-	karvan kibi
[o]	kertil-	yir gibi
[o]	savrıl-	toprak gibi
[o]	savrıl-	toz gibi
[o]	obrıl-	ocak gibi
başlar	kesil-	top kibi
başı	yire düş-	top kibi
yoğurt	ügin-	bağır kibi
[düşman]	karar- gel-	deñiz kibi
[düşman]	şıla-	od kibi
[o]	parla-	ılduz kibi
düşmanın tepesi	şıla-	gün kibi
[düşman]	yaykan-	deñiz kibi
[düşman]	karar-	meşe kibi
[o]	kükre-	deve kibi
kāfiri	od oluban yandur-	kamış kibi
[o]	yet-	yil kibi
[o]	yapış-	yilim kibi
[o]	kāfirün boğazın ele al-	şāhin kibi
[onlar]	süsiş-	buğa kibi
bagrum	yakıl-	lāle tegin
bagrum	yan-	lāle-veş
[sen]	ışk odına düş-	hem-çü micmer
Depegöz	dizi üzerine çöker-	Buğra kibi
mermer taş	dit-	peynir kibi
[insan]	tanuklık vir-	gün gibi
[insan]	tenüni halk cevrine vir-	eşek gibi
perī süretlü kul-ıla oynamaga ve gülmege karışan hoca	hüküm it-	hoca gibi
perī süretlü kul-ıla oynamaga ve gülmege karışan hoca	anuñ nāzın çek-	kul gibi
anı	babası severdi	nite kim cān gibi
anı	babası severdi	gönüldeki İmān gibi
[o]	Turışı	aslan gibi
yūsuf anlarıñla görüşür	[görüşmek/kavuşmak]	eyle sankim ülker aya kavışur
bulıtdan sebze üstine dökilür dürr-i ‘ummānī	[yağmak]	niçe kim saçılır yere hevādan ‘anber-i sārā

aslan	apul apul yoruyuş	adam gibi
'ālim	dınmamakda dahı hüneri eşkäre ider	'attār tablası gibi
añup ol rüzigāri kim görürdüm yüzün aqlaram	[ağla-]	nitekim nāle eder bülbül añup tāze gülüstāni
kāfire at sal-	[dağıt-]	bir bölük kaza şahin girmiş gibi
sağlu sollu kāfiri hub tağıtdı	[dağıt-]	sanasın-kim tar yolda tolu düşdi, ya kara kazuñ içine şahin girdi
Gönli kararmış kişiye nasihat eser itmez.	[etki et-]	Demür mih taşā gececek degüldür.
Fiilleri konu alan pratik/gerçekçi benzetmeler		
ben Tañrıdan şöyle korkaydum	[kork-]	ki sen sultandan korkarsın
vezir Tañrıdan korksa	[kork-]	pādişāhdan korkduğı gibi
ben	götürü al-	musulmānlar nice kim alışurlarsa
ben	götürü al-	fülān alduginlayın
arkun okıyası yirde katı okısa	secde sehvi vācib	niçe kim az okımış olsa
ol niyet üzre eyit-	[günah, yanlış]	geleci kılur gibi
beni azarlamak	[günah]	Tengri'yi azarlamış gibi
[iş]	eyle oldı	nite-ki sen didün
[hareket]		beni görmüş gibi
[hareket]		bu kāfirleri esirgemiş gibi
[azarla-]	[yanlış]	beni azarlamış gibi
[pırleri ulula-]	[iyi]	Tengri'yi uluglamaklık gibi
		nite-kim hükemā dimişdür
		nitekim Tengri-tebāreke ve te'ālā eyitdi kelāmında
mushafa bakup Kur'an okı-ata tanuk dutsa, eyitse siz tanuk oluñ kim ben bu nesneyi uşbu oglana bağışladım di-	namāzı revā olmaz	ayruk gişi eydivirür gibi
	[uygun, haklı]	oglan eline almaklık gibi
[bu rekāt]	[kıl-]	öndünki iki rek'at gibi
[tehiyyāta otur-]	[okı-]	ilerüğü gibi